

УДК 340.1

**В. В. Бойко***аспірант,**кафедра теорії та філософії права**(Львівський національний університет ім. Івана Франка)*

## **КОНКУРЕНЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Системність, як спосіб існування правових норм у правовій дійсності, перш за все, ставить запитання щодо характеру зв'язків між нормами, їх логічності, послідовності та ефективного впливу на суспільні відносини. Ефективність впливу при багатоманітній розгалуженій системі як керівний принцип її функціонування є чи не найголовнішим обґрунтуванням актуальності детального дослідження конкуренції правових норм. Адже дане правове явище у своєму широкому розумінні є одним із основних причин створення спеціальних юридико-технічних прийомів, методів для більш повного та логічного правового регулювання.

Потрібно звернути увагу, що ретельному дослідженню конкуренції правових норм у теорії права, приділяли недостатньо уваги. Ряд важливих положень щодо конкуренції правових норм міститься у працях таких вчених як С. С. Алексєєв, В. М. Баранов, М. О. Власенко, В. М. Кудрявцев, М. Н. Марченко, М. І. Матузов, С. В. Поленіна, І. М. Сенякін, В. М. Сиріх, Ю. О. Тихомиров, В. О. Толстік, О. Ф. Черданцев та ін. Щодо комплексного теоретичного дослідження, то на даний момент існує лише

одна, захищена у 2009 році дисертація "Конкуренція норм у російському праві (питання теорії та практики)" Арзуманяна А. Е.

В результаті недостатності доктринального дослідження конкуренції правових норм, нез'ясованими залишаються питання щодо юридичної природи даного явища, його ознак, класифікації на види та чіткого відмежування від колізії правових норм, а також ефективного механізму її вирішення.

Завданням даної статті є визначення терміну "конкуренція правових норм", її класифікація та відмежування від поняття "колізії правових норм".

У юридичній літературі поняття конкуренції правових норм переважно визначають у зв'язку із необхідністю встановлення її співвідношення із колізією правових норм. Наприклад, Александров М. Г. визначав колізію як існування "з одного і того ж питання" декількох норм, "що розходяться за змістом одна з одною" [1, с. 3]. Як слушно зауважує Заніна М. О., із визначення випливає, що колізії норм права охоплюють і таке явище як конкуренція правових норм [2, с. 1]. Цю позицію підтримують також інші автори, зокрема, Черданцев О. Ф. розглядає колізію правових норм, як відмінність у змісті двох норм права, що "поширюються на одні і ті ж фактичні ситуації" [3, с. 172]. Існує і протилежна думка, – Єршов В. В. стверджує, що конкуренція правових норм – "може проявлятися у формі неспівпадіння норм за обсягом або у формі протиріччя норм" [4, с. 12]. Колізія у такому випадку постає як окремий випадок конкуренції. Найбільш вдалий підхід, на нашу думку, пропонує Кудрявцев В. М., який стверджує, що конкуренція не є окремим випадком колізії, оскільки "в колізії знаходяться норми, що суперечать одна одній", а "конкуренція являє собою відмінність за обсягом та

▪ Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 1(5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf>.

ступенем узагальнення єдиних за своєю суттю та спрямованістю норм" [5, с. 214].

Конкуренція правових норм полягає у ситуації, коли на врегулювання одного і того ж аспекту суспільних відносин претендують одночасно дві або більше правові норми і, при цьому, вони за своїм змістом не суперечать одна одній. У даному випадку також варто розмежовувати поняття конкуренції із поняттям колізії правових норм, про що йтиметься далі у статті.

Процес дослідження будь-якого об'єкта матеріального світу пов'язаний із його класифікацією на види, групи, класи. Наукова розробка класифікацій правових явищ дозволяє краще пізнати їх сутність та характерні особливості, розкрити їх функціональні зв'язки з іншими явищами.

Конкуренцію правових норм можна класифікувати на:

- конкуренцію загальних і спеціальних норм;
- конкуренцію спеціальних норм;
- міжгалузеву конкуренцію;
- конкуренцію норм у часі;
- конкуренцію міжнародних норм та норм національного законодавства.

Далі детальніше розглянемо кожен із наведених вище видів.

При конкуренції загальних та спеціальних норм йдеться про "суперництво" однорівневих правових норм по горизонталі. Спеціальні норми виявляють параметри дії та конкретизують зміст загальноправових положень. Вони приймаються з метою досягнення загальною нормою максимальної ефективності, врахування специфічних суспільних відносин, що нею регулюються. Будучи найменш загальними за своєю ознакою,

спеціальні норми уособлюють юридичну оцінку конкретного факту [6, с. 65].

Прикладом спеціальних норм може слугувати норма, що міститься у ст. 1187 Цивільного кодексу України (ЦКУ) – Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, зокрема ч. 2 – шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку [7]. Загальна норма у даному випадку міститься у ст. 1166 ЦК України – особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Тобто загальне правило передбачає необхідність наявності вини, як підстави для відшкодування шкоди, а спеціальна норма (ст. 1187 ЦК України) встановлює виняток із цього загального правила, не передбачаючи вини, як необхідну складову. Оскільки спеціальна норма має пріоритет перед загальною, у випадку, коли шкода буде завдана джерелом підвищеної небезпеки, застосуванню підлягає ст. 1187 ЦК України.

Спосіб викладу у законі конкуруючих між собою загальної та спеціальної норми може полягати у формулюванні: "...якщо інше не передбачено законом (законодавством України) або введенням у статтю частини 2, 3 і т.д. для встановлення у ній винятку чи доповнення до загальної норми, (як це є у прикладі, наведеному вище), а також за допомогою відсильних норм.

При конкуренції двох або більше спеціальних норм між собою, перш за все, потрібно брати до уваги наступне:

---

▪ Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 1(5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf>.

- особливості, властиві нормам права залежно від їх галузевої приналежності;
- при конкуренції спеціальних норм, прийнятих у різний час, застосуванню підлягає норма, прийнята хронологічно пізніше (виняток – норма зворотної дії, яка пом'якшує або скасовує відповідальність особи);
- застосуванню підлягає та спеціальна норма, яка більш повно та точно врегульовує конкретні правовідносини.

Точною ілюстрацією конкуренції спеціальних норм є, зокрема, її випадки у галузі кримінального права. Теорія кримінального права пропонує також і класифікацію конкуренції спеціальних норм – конкуренція кваліфікованих складів злочину, привілейованих, конкуренція кваліфікованого та привілейованого складів [8, с. 432-433].

Конкуренція кваліфікованих складів являє собою конкуренцію частин (або пунктів) статей, що містять кваліфіковані та особливо кваліфіковані ознаки. У даному випадку застосуванню підлягає та частина (або пункт), що містить найбільш тяжку ознаку із наявних. Наприклад, якщо було вчинено крадіжку, поєднану із проникненням в житло (ч. 3 ст. 185 Кримінального Кодексу України (КК України)) та яка за вартістю викраденого підпадала під великий розмір (ч. 4 ст. 185 КК України), злочин буде кваліфікуватись лише за ч. 4 ст. 185 КК України, оскільки вона у даному випадку містить більш тяжку ознаку [9].

Конкуренція привілейованих складів повинна вирішуватись на користь найбільш привілейованої санкції, тобто такої, що містить найбільш м'яку санкцію. Так, як зазначається у наведеному вище підручнику з кримінального права: "при колізії двох привілейованих

вбивств – у стані афекту та при перевищенні меж необхідної оборони, перевага у застосуванні буде надана останній статті".

Варто зауважити, що у даному підручнику автори вживають терміни "конкуренція" та "колізія" як синоніми, що, на нашу думку, є необґрунтованим та явно демонструє відсутність необхідного окремого визначення даних понять та розмежування їх між собою.

При конкуренції кваліфікованого та привілейованого складів, перевага у застосуванні надається останньому. Наприклад, якщо вбивство було вчинене в стані сильного душевного хвилювання та одночасно із особливою жорстокістю, скоєне буде кваліфікуватись за статтею, що передбачає покарання за вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання.

Міжгалузєва конкуренція виникає тоді, коли застосованими можуть бути дві або більше норми, наділені різною галузевою належністю, але в межах одного і того ж кола суспільних відносин. Останнім часом співвідношення деяких регулятивних та кримінально-правових норм все частіше називають конкуренцією [10, с. 96; 11, с. 118]. Гончаров Д. Ю., зокрема, стверджує, що міжгалузєва конкуренція кримінального та цивільного законодавства має місце, для прикладу, при вирішенні питання про відмежування шахрайства від завдання збитків внаслідок невиконання цивільно-правових зобов'язань. Щодо даної ситуації, вчені звертають увагу на необхідність встановлення умислу на спричинення шкоди для застосування статті Кримінального кодексу про шахрайство та одночасно пропонують певні критерії для виявлення його наявності (умислу) [12, с. 41-43; 13, с. 11-14].

Варто зауважити, що, на нашу думку, між регулятивними та охоронними нормами конкуренція виникати не може. Регулятивні норми

---

▪ Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 1(5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf>.

регулюють позитивні відносини, а охоронні – ті, що виникають на підставі злочину чи на підставі суспільно-шкідливого діяння. Відрізняються охоронні та регулятивні норми також за своїм призначенням: покарання та правовідновлення відповідно. Так, ч. 2 ст. 230 ЦК України "Правові наслідки вчинення правочину під впливом обману" за своєю суттю є правовідновлюючою через відшкодування шкоди у вигляді завданих збитків. Звернення стягнення відбувається таким чином на користь потерпілої особи. Ст. 190 КК України "Шахрайство" теж за певних обставин може охоплювати дії особи, які полягають у введенні в оману потерпілої сторони під час укладення між ними правочину, але мета санкції (покарання винного), встановленій в ній та її спрямованість (на користь держави) кардинально відрізняється від ст. 230 ЦК України. Саме тому про вибір, як останній етап механізму конкуренції, та про саму конкуренцію правових норм не може йти мова. Ці дві статті можуть і повинні застосовуватись одночасно. Така гіпотеза практично підтверджується існуванням інституту цивільного позову у кримінально-процесуальному праві.

Конкуренція правових норм у часі постає у вигляді існування двох або більше чинних норм, що претендують на застосування, коли вони, при цьому, були прийняті в різний час. За загальним правилом, така конкуренція повинна вирішуватися на користь норми, прийнятої пізніше. Таке правоположення є абсолютно обґрунтованим, оскільки найновіше законодавство демонструє способи та форми правового регулювання, які на даний етап розвитку суспільства, на думку законодавця, є найефективнішими. Проте прогалини у законодавчій техніці можуть створювати ситуації, коли важко визначити який закон підлягає застосуванню. У правильному, з точки зору юридичної техніки, викладі

▪ Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 1(5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf>.

закону містяться перехідні або прикінцеві положення, де законодавець повинен вказати форми узгодження нового закону із попередніми, що врегульовують ті ж суспільні відносини. Наприклад, в Законі України від 17 січня 2002 р. "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування" (ст. 10 "Прикінцеві положення") зазначається: "Протягом одного календарного місяця з дня набрання чинності цим Законом суб'єкти господарювання, які були зареєстровані і здійснювали свою діяльність до набрання чинності цим Законом, здійснюють діяльність по виробництву, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування, експорту, імпорту обладнання та сировини для їх виробництва у порядку, що діяв до дня набрання чинності цим Законом" [14]. В таких випадках конкуренція відразу є законодавчо вирішеною.

Як зазначають автори навчального посібника "Нариси з теорії права", можливе також розширення часу дії закону. Така ситуація може мати місце, зокрема, у двох випадках: при наявності зворотної сили закону та при можливості застосування старого закону до фактів, які хоч і виникли раніше, але розглядаються уже в період дії нового закону [15, п.10.2].

Щодо першого випадку, то закон чітко встановлює правила застосування норм зворотної сили. Згідно із КК України (ст. 4) злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв на час вчинення цього діяння, ст. 58 Конституції України: "Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [16].

Другий випадок вдало ілюструють положення із Постанови Пленуму Верховного Суду "Про застосування норм цивільно-процесуального

---

▪ Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 1(5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf>.



законодавства при розгляді справ у першій інстанції". П. 1 вказує, що "цивільне судочинство здійснюється відповідно до .... положень інших законів, нормативно-правових актів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи. Зокрема, при зміні розміру судового збору застосовується розмір, визначений на час вчинення певної процесуальної дії (збільшення розміру позовних вимог, оскарження судового рішення тощо), незважаючи на те, що при пред'явленні позову він був іншим" [17].

Конкуренція норм міжнародного та національного права теж наче вирішена на законодавчому рівні. Так, ст. 9 Конституції України встановлює, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а ч. 2 ст. 19 Закону України "Про міжнародні договори України" вказує, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Якщо щодо міжнародних договорів ситуація із конкуренцією та її вирішенням на практиці досить зрозуміла, то із практикою Європейського Суду з прав людини не все так просто. Причиною є закріплення у ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" положення, що суди застосовують практику Європейського суду з прав людини як джерело права [18]. Ввівши таку норму законодавець суттєво вплинув на будову системи національного законодавства, але при цьому не зазначив про місце практики Суду у ній, про вирішення питань конкуренції правових норм, що можуть виникати.

---

▪ Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика / В. В. Бойко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 1(5) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf>.

При з'ясуванні юридичної природи конкуренції правових норм необхідно відмежувати її від поняття колізії. На відміну від конкуренції, останній приділяється значно більше уваги у правовій доктрині. Так, Тихомиров Ю. О. під юридичною колізією розуміє протиріччя між існуючим правовим порядком та намірами і діями щодо його зміни [19, с. 97]; Баглай М. В. називає колізіями протиріччя між нормами [20, с. 260]; Алексєєв С. С. визначає юридичну колізію як зіткнення актів у зв'язку із їх дією на тій чи іншій території, з компетенцією правотворчих органів та часом видання актів [21, с. 76].

Етимологія слів "конкуренція" та "колізія" вказує, що перший термін означає суперництво, боротьбу за досягнення більших вигод, переваг, "колізія" ж визначається як зіткнення *протилежних* сил, інтересів, прагнень [22, с. 585].

Для демонстрації відмінності між даними поняттями, потрібно навести приклад колізії. У ст. 230 Господарського Кодексу України (ГК України) встановлені такі види штрафних санкцій: неустойка, штраф, пеня [23]. Тобто неустойка розглядається як окрема штрафна санкція, поряд з штрафом та пенею. Попри це, у ч. 1 ст. 549 ЦК України, штраф і пеня визначені як різновиди єдиного поняття – неустойки, тобто ЦК України не розглядає неустойку як окремий вид забезпечення зобов'язань. У цьому випадку ми маємо справу із колізією правових норм, оскільки очевидний факт абсолютно відмінного трактування законодавцем штрафних санкцій відповідно до ЦК України та ГК України, очевидні і проблеми, які виникають при правозастосуванні – все свідчить про випадок законодавчого дефекту у юридичній техніці.

*Співвідношення конкуренції правових норм та колізії виявляється наступним чином – колізія виникає тоді, коли на врегулювання одного*

аспекту правовідносин претендують дві або більше правові норми, при чому застосування однієї із них повністю виключає можливість застосування другої та вони перебувають у відношенні протилежності за змістом; конкуренція ж має місце, коли на врегулювання одного аспекту правовідносин претендують дві або більше правові норми, але застосування однієї із них не виключає можливості і доцільності застосування другої, вони не наділені ознакою протилежності чи суперечності одна одній.

Підсумовуючи все вищенаведене, можна дати наступне визначення конкуренції правових норм – це спосіб співвідношення правових норм, які не наділені ознакою протилежності чи суперечності одна одній та кожна з яких претендує на застосування для врегулювання певного аспекту правовідносин.

### **Список використаних джерел**

1. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1955. – 176 с.
2. Занина М. А. Коллизии норм права равной юридической силы (понятие, причины, виды): монография. – 2-е изд., перераб. и доп. / М. А. Занина. – М. : РАП; Волтерс Клувер, 2010. – 144 с.
3. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора: Учеб. пособие для вузов / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381с.
4. Ершов В. В. Трудовой договор. Учеб.-практ. пособие. – 3-е изд. / В. В. Ершов, Е. А. Ершова. – М. : Дело, 2001. – 352 с. – (Сер. "Российское право: теория и практика").
5. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд. перераб. и доп. / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юристь, 2001. – 304 с.

6. Сенякин И. Н. Специальные нормы советского права / И. Н. Сенякин; под. ред.: Байтин М. И. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1987. – 97 с.
7. Цивільний кодекс України : станом на 19 січня 2012 року / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page19>.
8. Уголовное право. Общая часть: учебник / Отв. ред. И. Я. Козаченко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2008. – 720 с.
9. Кримінальний кодекс України : станом на 17 січня 2012 року / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5>.
10. Гончаров Д. Ю. Межотраслевая коллизия уголовного и гражданского законодательства России / Д. Ю. Гончаров // Уголовное право. – М.: Интел-Синтез, 2002. – №3. – С. 95-96.
11. Камынин И. Соотношение норм гражданского и уголовного законодательства / И. Камынин // Уголовное право. – М. : Интел-Синтез, 2002. – № 2. – С. 118-199.
12. Гончаров Д. Ю. О конкуренции норм уголовного и гражданского законодательства / Д. Ю. Гончаров // Право и экономика. – М. : Юрид. Дом "Юстицинформ", 2000. – №9. – С. 41-43.
13. Юрин В. П. Преступления против собственности: проблемы доказывания / В. П. Юрин // Законность. – 2001. – № 8. – С. 11-14.
14. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування : Закон України від 17 січня 2002 року / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2953-14>.

15. Марчук В. М. Нариси з теорії права: навч. посіб. / В. М. Марчук, Л. В. Ніколаєва. – К. : Істина, 2004. – 304 с.
16. Конституція України від 28 червня 1996 року / Верховна Рада України. – Офіц. видання. – К. : Відомості Верховної Ради України. – № 30. – 1996. – Ст. 141.
17. Про застосування норм цивільно-процесуального законодавства при розгляді справ у першій інстанції : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року / Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09>.
18. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
19. Тихомиров Ю. А. Юридическая коллизия / Ю. А. Тихомиров. – М. : Независимое издательство "Манускрипт", 1994. – 230 с.
20. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации: Учеб. для вузов. – 3-е изд., изм. и доп. / М. В. Баглай – М. : Норма-Инфра, 2002. – 800 с.
21. Алексеев С. С. Государство и право: начальный курс / С. С. Алексеев – М. : Юридическая литература, 1993. – 164 с.
22. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; [ред.-упоряд. Обнорский С. П.]. – 13-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1981. – 816 с.
23. Господарський кодекс України: станом на 19 січня 2012 року / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page7>.

**Бойко В. В.**

***Конкуренція правових норм. Загальнотеоретична характеристика***

У статті пропонується визначення поняття конкуренції правових норм, проводиться її класифікація та надається розмежування даного поняття із колізією правових норм

**Ключові слова:** конкуренція правових норм, колізія правових норм, загальна норма, спеціальна норма, дія правових норм у часі, міжгалузева конкуренція правових норм

**Бойко В. В.**

***Конкуренция правовых норм. Общетеоретическая характеристика***

В статье предлагается определение понятия конкуренции правовых норм, осуществляется ее классификация и подается разграничение данного понятия с коллизией правовых норм

**Ключевые слова:** конкуренция правовых норм, коллизия правовых норм, общая норма, специальная норма, действие правовых норм во времени, межотраслевая конкуренция правовых норм

**Boyko V. V.**

***Competition of legal norms. The general theoretical description***

This article deals with the notion of competition of legal norms, suggests its classification and draws a separating line between this notion and collision of legal norms

**Key words:** competition of legal norms, collision of legal norms, general norm, special norm, action of legal norms in time, intersectoral competition of legal norms